

AZ 1944/45-ÖS DÉLVIDÉKI PARTIZÁNMEGTORLÁS HISTORIOGRÁFIAI ÁTTEKINTÉSE

FORRÓ LAJOS

ABSTRACT

In Yugoslavia the guerilla-fighter retaliation against Hungarians in 1944/45 could not be spoken about for over fifty years. The exploration of the subject commenced in the beginning of the 90s – not in an unproblematic manner at all – and by today – thanks to the Academy committees of the two countries – numerous works have been published about the issue. The Vajdaság Archive becoming researchable is a huge step and the task awaits historians to determine the number of Hungarian victims as much as possible, concluding the number-war that has been ongoing to this day.

A mai történettudomány számára már ismert, hogy 1944 végén és 1945 elején az OZNA¹ egységei, partizánalakulatok és néhány helybéli szerb nemzetiségű polgár népiertást hajtott végre a magyarok között a Délvidéken. Történt mindez a főparancsnok, Tito tudtával és beleegyezésével. Fontosnak tartjuk elmondani, hogy törvénytelen likvidálások a magyarok mellett nem kímélték a partizánhatalom Jugoszláviában élő vélt vagy valós politikai ellenfeleit – szerbeket, horvátokat, szlovéneket, németeket, albánokat – sem.

A Délvidéken a kezdeti nyílt magyarellenességet a későbbiekben gyorsan felváltotta a kényszeredett hallgatás időszaka és a téma kutatása csak a kilencvenes évek elején kezdődhetett meg.

A kutatások alapján mára nyilvánvalóvá vált, hogy az anyaország is tudott az 1944/45-ös vérengzésekről,² de egészen a rendszerváltásig – néhány bátor kivételtől eltekintve – nem készült komolyabb írásbeli összegzés az eseményekről.

Nagy Iván országgyűlési képviselő jóvoltából 1944. augusztus végén eljutott Budapestre az a levél, amelyet Lajkó Rózsi augusztus 7-én írt nővérének, apja halálának körülményeiről. A levél szerint a partizánok 1944. július 23-án, éjjel betörték a faluba, összeszedtek 68 embert, és egy részüket a falu szélén agyonlőtték.³

1945 és 1946 folyamán több – magánszemélyektől, egyházi méltóságoktól – származó jelentés hívta fel a külügyminiszter figyelmét a délvidéki megtorlásokra.⁴ Grósz József kalocsai és bácsi érsek 1945 áprilisában feljegyzést juttatott el Gyöngyösi János külügyminiszterhez, amelyben szólt a kivégzésekről és a kiutasításokról.⁵ Grósz József folyamatosan tájékoztatta Mindszenty József hercegprímást a Délvidékről kapott jelentésekről. Mindszenty 1946. július 17-én juttatta el Gyöngyösi János külügyminiszternek azokat a feljegyzéseket, amelyeket délvidéki menekültektől kapott. A feljegyzést készítőket festenek a délvidéki állapotokról, és az áldozatok számát 50-60 ezerre becsülik.⁶

Grósz Mindszentyhez írott jelentései a délvidéki állapotok mellett a megrázó papi sorsokról is tájékoztatnak. Egy 1947. január 31-én írott levélben 14 papi áldozatról számol be, akik: Berger Antal, Tavankút; Dupp Bálint, Csurog; Haug Antal, Csonoplya; Köves István, Mozsor; Novotny József, Palona; Petrányi Ferenc, Óbecse; Plank Ferenc, Ószívác; Szabó Dénes, Tóthfalu; Dr. Takács Ferenc, Péterréve; Unterreiner Károly, Palánka; Varga Lajos, Mohol, Virág István, Horgos; Weinert Péter, Palánka; Werner Mihály, Martonos.⁷

A világ közvéleménye a témával eleinte kizárólag a nyugatra menekült visszaemlékezők tollából szerezhette tudomást. Az első írásos munka, amelyben utalásokat találunk a témára, Nagy Ferenc száműzött miniszterelnök visszaemlékezése.⁸ A könyvben csupán egy mondatban tesz megjegyzést az eseményekről: „*németek kivonulását követő tömeges magyarmészárlás heteiről...*”

Sulyok Dezső is írt a délvidéki eseményekről összefoglaló munkájában.⁹ Sulyok tévesen úgy tudja, hogy a magyarellenes megtorlásokat Tito kommunista partizánjai és a csetnikek¹⁰ hajtották végre. A tévedés oka az lehet, hogy a jugoszláv történetírás éveken át igyekezett a háború minden negatív epizódját a csetnikekre fogni.

Az ellentmondás onnan is származhat, hogy sokan az egykori csetnikek közül már mint partizánok vettek részt a megtorlásokban.¹¹ Időnként a magyarországi történetírás is segédkezik abban, hogy elhitesse olvasóival, ezeket a kegyetlen gyilkosságokat a csetnikek követték el. Balogh Sándor 1982-ben megjelent műve¹² megemlíti ugyan a megtorlásokat, de a felelősséget a csetnikekre hárítja.

A nyugati emigránsok által készített írásos dokumentumok közül fontosnak tartom megemlíteni Szigety György munkáját,¹³ amely 1956-ban jelent meg Clevelandben.

A szerző 1944 őszétől 1947-ig mondja el, amit szemtanúként Újvidéken ez idő alatt átélt. Szintén értékes – sajnos csekély visszhangot kiváltó, angol nyelvű röplap – Homonnay Elemér munkája.¹⁴ Szerinte az áldozatok száma – a deportáltakon kívül – 30 ezer volt, de legalább ugyanennyien elmenekültek.¹⁵

Érdekes és a rendszerváltozásig egyedi regényt¹⁶ jelentetett meg a témával kapcsolatban Illés Sándor temerini születésű újságíró Budapesten 1977-ben. Művében regényes formában meséli el a temerini vérengzés történetét a tömegsír pereméről megszökött Horvát István kisbíró¹⁷ elbeszélése alapján. Illés Sándor a későbbiekben is foglalkozik a témával. 1991-ben újabb könyve – szintén főleg a temerini eseményekkel kapcsolatban – jelent meg *Akikért nem szólt a harang* címmel.¹⁸

Jugoszláviában két olyan munka látott napvilágot a rendszerváltozásig, amelyet mindenképpen meg kell említenünk. Az első Burány Nándor *Összeroppanás* című könyve,¹⁹ melyben a szerző a zentai vérengzésekről számol be. Saját bevallása szerint „A magyarok ellen 44–45-ben elkövetett atrocitásokban a családomon keresztül személyesen is érintve voltam. Tudtuk, mi történik nap mint nap a zentai Amerika Szálló pincéjében. Egymás között titkon beszéltünk a történésekről, írni azonban senki sem mert róluk. Senki sem akart emiatt börtönbe kerülni vagy munkanélkülivé válni.” Könyvének hatására határozat született az atrocitások kivizsgálásának szükségességéről. Később azonban mindez feledésbe merült.²⁰

Isa Jovanović, a Jugoszláv Kommunista Párt tartományi szervezőtitkára 1987-ben kiadott emlékirataiban²¹ ballépésként emlegette a katonai közigazgatás bevezetését. Szerinte sok ártatlan ember is áldozatul esett a gyilkosságoknak, melyekben a katonaság is részt vett. Egyébként azt állítja, hogy nem tudott a vérengzésekről, és amikor Tito magához rendelte – félve a nemzetközi botránytól –, szemére vetette az eltúlzott megtorló hadjáratot. Szerinte „Ezt egyes parancsnokok követték el”, főként a helyiek, de gyakran az aktivisták kezdeményezésére. Ezekről a kilengésekről nem volt tudomása a katonai közigazgatásnak sem.²²

1990-ben megtört a jég. A *Magyar Szó* című vajdasági napilap 1990. április 20-ai számában *Kivizsgálni a vajdasági háborús és háború utáni történéseket* cím alatt közölte a VMDK tanácsának döntését: levélben fordulnak a vajdasági és a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémiához, hogy vizsgálják ki tudományos módszerekkel, mi történt azokkal a magyarokkal, akiket a háború végén bírósági eljárás nélkül kivégeztek. Ez volt az első írás, amely magyar nyelvű lapban jelent meg a témával kapcsolatban a Délvidéken. Ezt követően a lap egy 1990. október 14-étől 1991. február 27-éig tartó sorozatában 130 egymást követő részben közölte olvasóival és a világ nyilvánosságával az események vázlatos menetét, valamint részleteket az 1944/45-ös vérengzés lefolyásáról. A sorozat Matuska Márton újvidéki újságíró tollából született, és a *Negyvenöt nap negyvennégyben* címet kapta. Matuska kutatásai során meglehetősen sok áldozat neve előkerült, és képet lehetett

alkotni a történetek méreteinek súlyáról. A sorozat később, 1991-ben könyv formájában is megjelent Újvidéken,²³ és még ugyanebben az évben Budapesten.²⁴ Matuska könyvében igyekezik a Délvidéken történt összes megtorlást feldolgozni, azonban a dokumentumok hozzáférhetlensége, valamint a téma kiterjedtsége miatt igen sok a pontatlan adat. Felhasználja ugyan az akkoriban hozzáférhető dokumentumokat, sőt a hiányosságokat megpróbálja szemtanúkkal készített beszélgetésekkel pótolni, előtérbe helyezve az oral history módszerét, de a téma nagysága miatt a könyv csupán bepillantást enged az események menetébe, és semmiképpen sem tud maradéktalanul pontos, megcáfolhatatlan tényeket felsorakoztatni. A könyv erejét leginkább a szemtanúkkal folytatott beszélgetések adják, valamint hogy konkrét bizonyítékokkal alátámasztva elsőként veti fel Tito és a jugoszláv partizánok felelősségét, és tesz említést a haláltáborok (Járek, Gákovó, Krusevlye) létéről.²⁵

Időközben az anyaországban megjelent Cseres Tibor *Vérbosszú Bácskában* című könyve.²⁶ Az író a hatvanas években megírta az 1942-ben Újvidéken és környékén lejátszódó razzia történetét,²⁷ és saját bevallása szerint azt várta, hogy akadjon egy becsületes szerb nemzetiségű író vagy történész, aki tényszerűen beszámol az 1944/45-ös eseményekről. Mivel ez addig nem történt meg, 1991-ben kiadta az 1944/45-ös eseményekről szóló könyvét, melyben minden bizonnyal felhasználta Matuska Mártonnak a *Magyar Szóban* megjelent cikksorozatát is. Emellett közli a kapott olvasói leveleket is, melyek időnként nyerssé, döbbenetessé teszik munkáját. Nehéz pontosan meghatározni a műfaját, valahol a regény és a kort illusztráló dokumentum határán van, azzal, hogy tudományos szempontból rendkívül hiányos. Legnagyobb hibája a számadatok pontatlansága, illetve hogy nem ad teljes képet az egész régióban történekről. (Ez sajnos Matuska könyvének is hiányossága.) A közölt adatok szerint Csúrogon 3000, Zsablyán pedig 2000 áldozat volt 1944-ben, holott egyik faluban sem volt összesen ennyi magyar lakos.²⁸ Az 1944/45-ös periódus vajdasági eseményeinek kutatását végző Ankét Bizottság szerint Cseres műve szerbellenes színezetű, és sok történelmi pontatlanságot tartalmaz.²⁹ Kétségtelen, hogy az író könyve sokkolta az akkori magyar közvéleményt – melynek nem volt tudomása az 1944/45-ös magyarelles atrocitásokról –, de mindenképpen javára írható, hogy felkeltette az érdeklődést, és elindította a máig tartó kutatást a témában. Más kérdés, hogy az áldozatok általa említett 40 ezres létszáma kitörölhetetlenül rögzült a magyar köztudatban, holott a tudomány mai állása szerint a meggyilkoltak száma ennél minden bizonnyal kevesebb volt.

Az anyaországban a témával kapcsolatban áttörést jelentett A. Sajti Enikő 2004-ben megjelent könyve,³⁰ mely egy egész fejezetet szentel a délvidéki vérengzéseknek. Ez az első igazán tudományos igényességgel készült mű, amely a dokumentumok, levéltári források, korabeli újságok adatainak összesítésével világít rá a történetekre. Teszi ezt – nagyon helyesen – mindenféle érzelmi megnyilvánulás

nélkül, magukra a konkrét tényekre fektetve a hangsúlyt. Az áldozatok számát is meglehetősen tág határok közé helyezi, mert az addig feltárt adatok csupán ezt teszik lehetővé számára. Konkrét helységekre ugyan nem tér ki a szerző, inkább az események egészéről ad tudományos igényesség bíró képet. Műve kiindulási alapként szolgál a téma kutatói számára. A könyv 2010-ben szerb nyelven is megjelent,³¹ lehetővé téve a szerb közvélemény számára is a téma megismerését.

Nem időrendben haladva még két összefoglaló magyar nyelvű munkáról kell szólni, amelyek megpróbálnak pontos képet adni az eseményekről (az közben megjelent monografikus munkákra a későbbiekben térek ki részletesen).

Először Dr. Mészáros Sándor jelentette meg 1995-ben a kutatásait tartalmazó könyv első kötetét.³² A könyv csak a Bácskára vonatkozó adatokat tartalmazza, és az áldozatok névsorának tekintetében a teljesség igénye nélkül készült. Módszere az volt, hogy Jugoszlávia Hivatalos Lapjának holttá nyilvánítási hirdetéseiből megkísérelte név szerint összeírni a tárgyalt idő alatt, tehát 1941 és 1945 között elveszett délvidéki magyarok közül azokat, akiket nem írtak be a halotti anyakönyvekbe, hanem a hozzátartozók kezdeményezésére, utólag, bírósági eljárás útján nyilvánítottak holttá. Ugyanis az akkori jugoszláv törvények értelmében az eltűnt személyeket a hozzátartozók kérésére holttá lehetett nyilvánítani,³³ és az erről szóló bírósági végzést hirdetés formájában közölni kellett az akkori hivatalos közlönyben, a Föderatív Jugoszláv Népköztársaság Hivatalos Lapjában ugyanúgy, mint azok esetében, akik a háborúban tűntek el. Sajnos ez nem adhat hiteles képet a kivégzett magyarokról, mert sok esetben egyáltalán nem történt holttá nyilvánítás.³⁴ Több esetben a hozzátartozók hiába nyilvánították holttá a kivégzettet, a halál időpontja nem hiteles, azt jóval későbbre helyezi a gondos jugoszláv adminisztráció. Ma Szerbia regionális levéltáraiban – így a Zentai Levéltárban is – hozzáférhetőek a holttá nyilvánítási iratok, amelyeknek átvizsgálása alapul szolgálhat a témával foglalkozó kutatók, helytörténészek számára.

Mészáros munkája számos településsel kapcsolatban nem tartalmazza a kivégzettek névsorát. Kanizsa is ezek közé tartozik. Ezzel összefüggésben megemlíti, hogy „1944 tragikus őszén 300 embert végeztek ki. Állítólag az egyik kanizsai ítéletvégrehajtó Ugranov Dušan – Dusko a 300. hulla láttán a következő szavakkal tiltakozott: »Eltársak, hagyjuk abba. Ha megölünk minden magyart, ki fog nekünk dolgozni?«” Ezeket az adatokat kétségkívül Cseres könyvéből veszi át, még ha ezt nem is jelzi. A későbbiekben megemlíti néhány kanizsai áldozat holttá nyilvánítását, de konkrétan csak néhány esetet sorol fel. A háromszáz kivégzett magyarra vonatkozó adatot az 1941. évi őszi magyar népszámlálási adatok és a katonai közigazgatás 1944. december végi adatainak összehasonlításával magyarázza.³⁵ Sajnos könyvéből teljesen kizárja az oral history módszerét, így még csak meg sem próbálja visszaemlékezések segítségével leellenőrizni az adatait. Mészáros Sándor időközben

bekövetkezett halála miatt nem tudta folytatni kutatásait. Könyvének második kötetét³⁶ felesége jelentette meg 2000-ben. Ez a mű a bánási, szerémségi, baranyai és muravidéki adatokat tartalmazza, az első kötethez hasonló módon.

A negyedik és egyben az utolsó átfogó, egész régióra kiterjedő munka Aleksandar Kasaš nevéhez fűződik.³⁷ Az újvidéki történész 1996-ban megjelent könyvében mintegy ötezer főre becsüli a „háborús bűnösök” elleni akciók áldozatainak számát. Kasaš korabeli jugoszláv adatokra hivatkozik, de konkrét forrásokat nem nevez meg. Illetve adatainak forrását a *Knjiga evidencije streljanih ratnih zločinaca 1944/45*-ből veszi. A Vajdasági Levéltár anyagainak kutathatóvá válásával kiderült, hogy kutatásai alkalmával Kasaš csak az iratok egy kis hányadához jutott hozzá, így kutatása nem készülhetett a teljesség igényével. Könyvének hiányossága az is, hogy gyakorlatilag sehol nem említi, hogy a likvidáltak döntő többsége ártatlan áldozat volt. Ahol van arra vonatkozó adat, hogy miért végeztek ki egyeseket, ott megemlíti,³⁸ ahol nincs, ott egyszerűen átsiklik e tény felett.³⁹ Előfordul, hogy a kivégzések okaként nem ellenőrzött tényeket ír le.⁴⁰ A szerző gyakran esik abba a hibába, hogy bizonyos eseményekkel, vélt vagy valós bűnökkel próbálja igazolni a történeteket. Időnként az olvasónak olyan érzése támad, mintha egy védőügyvéd szájából hallaná a védenca által elkövetett bűnök részrehajló magyarázatát. Történelmi objektivitásról szó sem lehet esetében, hiszen a magyar részről elkövetett gonosztetteket a nevéen nevezi, míg a bosszúval kapcsolatban lényegesen árnyaltabban fogalmaz. Emellett sehol nem említi, hogy számtalan délvidéki helységben nem csak arról volt szó, hogy az OZNA egységei kivégezték a helyi magyarokat, hanem előtte néhány helyi szerb lakossal együtt heteken át tartó kínzásnak is alávetették a fogva tartottakat.⁴¹ Számadatai is pontatlanok, könyvében arra a téves következtetésre jut, hogy 1944/45-ben kiegyenlített a szlávok és más nemzetiségűek elleni, valamint a magyarok elleni vérengzések mérete, a nemzetek áldozatainak száma.⁴² Ennek tükrében Aleksandar Kasaš könyve semmiképpen nem tekinthető tényszerű és a kutatás minden területére kiterjedő munkának. Értékét azonban mindenképpen növeli, hogy az első szerb nyelvű munka a témával kapcsolatban.

A kilencvenes évek közepén megkezdődött a téma helytörténeti kutatása is.⁴³ Az ilyen jellegű munkák készítői között az első időszakban gyakorlatilag nem volt történész, ami sajnos kizárta a szakszerű kutatás lehetőségét. Jellemző a forráskritika hiánya, illetve az események tág, átfogó képbe való helyezésének, illetve az ok-okozati összefüggések vizsgálatának mellőzése. E munkák döntő többsége az áldozatok számára koncentrált, és ebben kétségtelenül értek el eredményeket. Főként az oral history segítségével, vagyis a szemtanúk szóbeli közlését felhasználva komoly áldozati névsorok összeállítására került sor.

2004-ben jelent meg Matuska Márton, Csorba Béla és dr. Ribár Béla szerkesztésében az addigi kutatásokat összegző tanulmánykötet,⁴⁴ ami a helytörténetek munkáiból ad ízelítőt. Hasonló gyűjtéseket tartalmaznak a 2009-ben alakult Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság évente megjelenő kötetei, amelyekben kiemelt hely jut a megtorlásokról szóló írásoknak is.⁴⁵

A könyvek mellett a téma köztudatba emelését elősegítették azok a délvidéki lapok, folyóiratok is, amelyek az 1944/45-ös atrocitásokról szóló tanulmányokat, cikkeket közölték.⁴⁶

Az igazi áttörést és egyben a levéltárak kutathatóságát a két ország akadémiai bizottságainak megalakulása hozta.⁴⁷ A Magyar–Szerb Akadémiai Vegyes Bizottság Magyar Tagozata, Glatz Ferenc akadémikus vezetésével, 2011. január 6-án tartotta meg alakuló ülését. A két ország, illetve a két akadémia megállapodásának köszönhetően a kutatók megkezdheték a vizsgálódást a szerbiai levéltárakban, múzeumokban. Az általam kutatót kérdéskörben a regionális levéltárak mellett számottevő anyag található az Újvidéken székelő Vajdasági Levéltárban és a Vajdasági Múzeumban.

A levéltárak anyagainak vizsgálata közben kiderült, hogy a partizániratok tanulmányozásával, feldolgozásával jelentősen ki lehet egészíteni az 1944/45-ös megtorlások addigi kutatásait. Megkezdődött az addig gyűjtött áldozati listák összehasonlítása a partizániratokban található nevekkel, ami tovább növelte az azonosított áldozatok számát.⁴⁸

Az akadémiai bizottság összefoglaló kötete⁴⁹ mellett számos könyv, publikáció jelent meg a levéltárakban végzett kutatások alapján. A zentai Történelmi Levéltár és a Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára közös tanulmánykötete⁵⁰ mellett *A titói Jugoszlávia levéltári forrásai* sorozatban eddig négy könyv jelent meg a II. világháború délvidéki eseményeivel kapcsolatban.⁵¹

A levéltári kutatásokat hivatott segíteni a Fodor István által összeállított *Iratok a Vajdaság történetéhez a szerbiai levéltárakban 1944–1948.* című kétnyelvű munka.⁵²

Jelentős kutatások történtek a járeki haláltábor kapcsán is. Csorba Béla vizsgálta át a tábor halotti anyakönyveit, mely alapján 188 magyar áldozatot sikerült azonosítania. Az áldozatok között 109 felnőtt és 79 gyermek található.⁵³

A partizánmegtorlások, likvidálások egész Jugoszlávia területén folytak, és nem csak a magyar lakosságot, hanem az ország valamennyi nemzetiségét érintették. A partizánhatalom a háborút követően leszámolt a vélt vagy valós ellenségeivel. Jugoszlávia széthullását követően az utódállamokban megkezdődött a kommunista, illetve partizánhatalom bűneinek kutatása, feltárása. Horvát részről ebben a témában a zágrábi Horvát Történeti Intézet adott ki dokumentumköteteket.⁵⁴ Nagy hangsúlyt kapott a bleiburgi mészárlás körülményeinek kutatása. Mint ismeretes, 1945 májusában a partizánok több tízezer visszavonuló horvát katonát

és civil gyilkoltak meg. A számok kérdésében a horvát történészek között sincs egyetértés, és egyelőre az áldozatok számát tág határok közé helyezik.⁵⁵ Ezekben a dokumentumokban, ha érintőlegesen is, de szó van a Horvátország területén élő magyar áldozatokról is.

Horvátországban a kérdésnek jogi következményei is vannak, melyek folyamánként néhány egykori OZNA-parancsnok ellen 2011-ben eljárás indult.⁵⁶

Szlovénia II. világháborús áldozatainak összeírása, illetve kutatása a ljubjanai Újkortörténeti Intézet közreműködésével 1997 és 2012 között folyt. A kutatás eredményeit számos publikáció,⁵⁷ illetve számítógépes adatbázis⁵⁸ tartalmazza.

A szlovéniai magyarok elleni atrocitások arányaiban sem közelítették meg a szerbiait. Ennek oka Göncz László szerint az, hogy itt a megszálló hadsereg sem követett el olyan mértékű atrocitásokat, mint az Szerbiában történt.⁵⁹

A szlovéniai – Mura menti – magyar áldozatok száma a kutatások jelenlegi, be nem fejezett állása szerint 42 fő.⁶⁰

A szerbiai kutatásokat megnehezíti, hogy az országnak – és ezzel együtt a múltat kutató történészeknek is – meg kell küzdeni azzal a ténnyel, hogy a partizán- és a csetnikmozgalom megítélése nem egyértelmű. Sokan Szerbiában még ma is a Tito vezette partizánmozgalmat tartják az ország felszabadítójának, míg mások nem tudják megbocsátani a partizán-vezérnek Draža Mihajlović csetnik vezető, illetve az emigráns kormány hadügyminiszterének koncepciójában való elítélését. A vita időről időre, általában eseményekhez kapcsolódóan fellángol. Legutóbb a 2014-ben Belgrádban megnyílt *A nép nevében* című, a kommunizmus bűneit bemutató kiállítás kapcsán voltak tüntetések.

A kilencvenes években még elkülönítették a partizánok magyar és német áldozatait, azt sugallva, hogy ez esetben háborús bűnösök likvidálásáról volt szó. A korabeli munkák a háborús bűnöket vizsgáló bizottságok vádirataiból összeállított bűnlajstromokat és névsorokat közöltek forráskritika nélkül.⁶¹ Ez a tendencia sajnos a mai napig érezhető.⁶²

A II. világháború vajdasági veszteségeinek kutatására 2000. december 11-én a tartományi képviselőház bizottságot hozott létre. A cél az volt, hogy a jövőben elkerüljék az eseményekkel történő rosszindulatú napi politikai manipulációkat. A kutatás vezetésével Dragoljub Živković akadémikust bízták meg, de a munkába bekapcsolódott a Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia is.

A nehézkesen haladó munkát gyakorlatilag ellehetetlenítette, hogy nem álltak rendelkezésre a kor levéltári forrásai, ezért a bizottság csak részeredményeket tudott elérni. Eszerint Vajdaság területén 83 881 fő vált a megtorlások áldozatává, melyből a magyarok száma 4624.⁶³

Időközben több bizottság is alakult a múlt feltárására az eseményekkel párhuzamosan formálódó akadémiai vegyes bizottság jóvoltából.⁶⁴ A szerb titkos

tömegsírokat feltáró bizottság megkezdte a partizánterror áldozatainak exhumálását is. Az első feltárást 2010-ben végezték Boljevacon, ahol 26 áldozat földi maradványai kerültek elő. Magyar áldozatok exhumálására még nem került sor, annak ellenére, hogy a szerb történészek között is vannak olyanok – Srđan Cvetković, Zoran Janjetović –, akik a kisebbségek kérdésében is a múlt objektív feltárásán munkálkodnak.⁶⁵

Szólnunk kell az 1944/45-ös időszak magyarellenes atrocitásainak külföldi irodalmáról és ezzel együtt a megítéléséről is. A nyugati történészek – így az osztrák Michael Portmann is – csak csekély számú szakirodalomból vizsgálódhattak a magyar áldozatokat illetően. Portmann munkáiban⁶⁶ Aleksandar Kasaš kutatási eredményeire támaszkodik, minek következtében egy kontra Cseres-effektust rögzít a nyugati történetírásban, amely az áldozatok számát jóval a valós adatok alá becsüli. A témában korábbi – Portmann által is használt – munka Ekkehard Völkl kutatása, aki szerint a vajdasági magyarok közül 30 ezren megjárták a partizán munkatáborokat.⁶⁷

Szembesülnünk kell azzal a ténnyel, hogy a nyugati történetírás számára akkor tudjuk elérhetővé tenni a szerbiai, illetve magyarországi kutatásokat, ha azok angol nyelven is megjelennek. Ezt segítette elő az akadémiai vegyes bizottság magyar tagozatának fentebb említett, kétnyelvű összegző kötete is.

JEGYZETEK

¹ Odeljenje za zaštitu naroda – Népvédelmi Osztály. 1943-ban hozták létre Aleksandar Ranković vezetésével. Feladata a hírszerző szolgálat kiépítése a kémek és az ötödik hadosztály felderítése és megbüntetése érdekében.

² A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség – Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004. 329–331. (A továbbiakban: A. Sajti, 2004.); Dr. Balla Ferenc: *Egy bezdáni magyar diplomata*. In: Csorba Béla – Matuska Márton – dr. Ribár Béla (szerk.): *Rémuralom a Délvidéken*. Újvidék, 2004. 43–50. (A továbbiakban: Csorba – Matuska – Ribár, 2004.)

³ A. Sajti, 2004. 328.; A. Sajti Enikő: *Hány magyar áldozata volt a partizán megtorlásoknak a Délvidéken*. Limes, Tudományos Szemle, 2009. 3. sz.; Délvidék 1941–1944. II. 117–132. 119.

⁴ A. Sajti Enikő: *Egyházi források a partizán megtorlásokról*. Létünk 2010. 3. sz. 11–26. 16.

⁵ Uo. 19.

⁶ Uo. 17–18.

⁷ Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár. I.1.a. Generalia de Archidioecesis. 1947. 216.

⁸ Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*. Budapest, 1990. Eredeti kiadás: Nagy, Ferenc: *The Struggle behind the Iron Curtain*. New York, 1948.

⁹ Sulyok Dezső: *A magyar tragédia. A trianoni béke és következményei*. Newark, 1954.

¹⁰ A második világháborúban csetnikeknek nevezték a német megszállás után a polgári emigráns kormányt támogató, angolbarát, de 1942-től a megszállókkal is megegyezést kereső, a kommunisták ellen is harcoló Draža Mihajlović egységeit.

- ¹¹ Idősebb Forró Lajos a vele készült beszélgetésben említi, hogy gyakran látták a Kojić családfőt a két világháború között Martonoson, sapkáján a csetnik jelvényvel. Említett fia partizánként 1944-ben részt vett a martonosi magyarok kínzásában és legyilkolásában. Sőt, a zentai helyőrség parancsnoka, Stanko Radulović 1944. november 16-án Kojić Petar elvtársat az adai Népőrség parancsnokává nevezte ki.
- ¹² Balogh Sándor: *A népi demokratikus Magyarország külpolitikája, 1945–1947*. Budapest, 1982.
- ¹³ Szigethy György: *Szemanója voltam Tito délvidéki vérengzésének*. Cleveland, 1956.
- ¹⁴ Homonnay, Elemér: *Atrocities Committed by Tito's Communist Partisans in Occupied Southern Hungary*. Cleveland, 1957.
- ¹⁵ Homonnay Elemér: *A Tito partizánjai által elkövetett atrocitásokról* (részletek). In: Csorba Béla (szerk.): *S nem törődtek vele, a holnap mit öröl...* Források a Délvidék történetéhez 3. Budapest, 1999. 215.
- ¹⁶ Illés Sándor: *Sírató*. Budapest, 1977.
- ¹⁷ A regényben Szlovák Pista néven említi.
- ¹⁸ Illés Sándor: *Akikért nem szólt a harang*. Budapest, 1991. A könyv angol fordításban is megjelent. Illés, Sándor: *For whom the bell did not toll*. Budapest, 2007.
- ¹⁹ Burány Nándor: *Összeroppanás*. Újvidék, 1968.
- ²⁰ Kovács Nándor: *A látszat mögött húzódo feszültség*. Hét Nap, Szabadka, XII. évf. 5. sz.
- ²¹ Jovanović, Isa: *U službi revolucije*. Novi Sad, 1987. 198–199.
- ²² Ma már – főképpen a Vajdasági Levéltár e korra vonatkozó partizánirataiból – tudjuk, hogy a katonai közigazgatás apparátusa nemcsak, hogy tudott róluk, de tervszerűen részt is vett az atrocitásokban.
- ²³ Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Újvidék, 1991. (A továbbiakban: Matuska, 1991.)
- ²⁴ Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Budapest, 1991.
- ²⁵ Matuska, 1991. 369–381.
- ²⁶ Cseres Tibor: *Vérbosszú Bácskában*. Budapest, 1991. (A továbbiakban: Cseres, 1991.)
- ²⁷ Cseres Tibor: *Hideg napok*. Budapest, 1969.
- ²⁸ Cseres, 1991. 245, 247.
- ²⁹ *Istina...* Međunarodni naučni skup. Skupština AP Vojvodine. Novi Sad, 2004. 101.
- ³⁰ A. Sajti, 2004.
- ³¹ A. Šajti, Enike: *Mađari u Vojvodini 1918–1947*. Novi Sad, 2010.
- ³² Mészáros Sándor: *Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45. I. Bácska*. Budapest, 1995. (A továbbiakban: Mészáros, 1995.)
- ³³ A kérdést az erről szóló fejezetben részletesen tárgyalom.
- ³⁴ Magyarokanizsa községben végzett kutatásaink bebizonyították, hogy a likvidáltak csak egy részénél történt meg a holttá nyilvánítás. A zentai levéltár iratanyagában szereplő 176 áldozat (összesítve a kutatásokat a törvénytelenül likvidáltak száma eddig 188 fő a községben) közül 96 esetében történt meg a holttá nyilvánítás.
- ³⁵ Mészáros, 1995. 68.
- ³⁶ Mészáros Sándor: *Holttá nyilvánítva. Délvidéki magyar fátum 1944–45. II. Bánság, Szerémség, Baranya, Muravidék*. H. n., é. n.
- ³⁷ Kasaš, Aleksandar: *Mađari u Vojvodini 1941–1946*. Novi Sad, 1996.
- ³⁸ Teszi ezt pl. Óbecsével kapcsolatban, ahol megjegyzi, hogy a kivégzett 98 áldozat közül 66 részt vett a razziában, 19-en a Nyilaskeresztes Párt tagjai, 4-en a Vitézi Rend tagjai, 5 besúgó, 3 erőszakelkövető és egy fegyverrejtegető volt.

- ³⁹ Martonos, Horgos, Magyarkanizsa, Adorján esetében csupán egy (ellenőrizetlen) listát közöl az áldozatokról.
- ⁴⁰ Könyvének 167. oldalán említi, hogy Adorjánon a bosszúállásra akkor került sor, „*miután két partizánt lelőttek*”. Nem lehet tudni, honnan veszi ezt az adatot. Adorjánnal kapcsolatos kutatásaimból kiderült, hogy két oromhegyesi (tresnjevaci) szerbet – sehol nem bizonyított, hogy partizánokról van szó – és egy kanizsai zsidó malmost valóban kivégeztek a magyar katonák és két nemzetőr, de az eset nem Adorjánon, hanem a falut a főúttal összekötő mellékúton történt.
- ⁴¹ Helytörténeti kutatásaimból kiderül, hogy Magyarkanizsán és Martonoson is heteken át kínozták a begyűjtött magyarokat, mielőtt kivégezték volna őket.
- ⁴² Matuska Márton: *Meddig jutottunk?* In: Csorba – Matuska – Ribár, 2004. 19.
- ⁴³ A teljesség igénye nélkül: Mojzes Antal: *Halottak napja Bajmokon*. Bajmok, 1994.; Forró Lajos: *Jelöletlen tömegsírok Magyarkanizsán, Martonoson és Adorjánon*. Szeged, 1995.; Uő.: *Jelöletlen tömegsírok*. Szeged, 2007.; Teleki Júlia: *Visszatekintés a múltba*. Napló. Újvidék, 1996.; Uő.: *Keresem az apám sírját*. Tótfalu, 1999.; Uő.: *Hol vannak a sírok?* Óbecse, 2007.; Uő.: *Göröngyös utakon*. Óbecse, 2014.; Szloboda János: *Zentán történt '44-ben*. Újvidék, 1997.; Uő.: *Zentán történt '44-ben*. Pomáz, 2005.; Papp Imre: *Ez a mi kálváriánk*. Újvidék, 1999.; Ádám István – Csorba Béla – Matuska Márton – Ternovác István: *A temerini razzia*. Temerin, 2001.; Dr. Balla Ferenc – dr. Balla István: *Bezdán története a jugoszláv katonai közigazgatás bevezetésétől a termelő parasztszövetkezetek felbomlásáig (1944–1953)*. 3. köt. Tótfalu, 2001.; Matuska Márton: *Hová tűntek Zsabyáról a magyarok?* Temerin, 2004.; Uő.: *Megvert pásztorunk*. Bácsfeketehegy, 2008.; Horváth M. Orbán: *Eltévedt hősök téves csatáit*. Szeged, 2011.; Molnár Tünde: *Elhurcolások – Gombos 1944 november*. Budapest, 2012. A 2008-ig megjelent helytörténeti munkák nagy része megtalálható Mák Ferenc bibliográfia kötetében. Lásd Mák Ferenc: *A délvidéki magyarság válogatott történeti és honismereti bibliográfiája*. Újvidék – Zenta, 2008.
- ⁴⁴ Csorba – Matuska – Ribár, 2004.
- ⁴⁵ Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság, Évkönyv. 1. Bajmok, 2010.; Vajdasági Magyar Helytörténeti Társaság, Évkönyv. 2. Bajmok, 2011.
- ⁴⁶ Ilyen lapok: *Bácsország, Aracs, Híd, Ex Pannonia, Létünk* stb.
- ⁴⁷ Az igazsághoz tartozik, a kutatók közül néhányan már előzőleg – leginkább titokban – bepillanthattak a zentai Történelmi Levéltár iratanyagába Fodor István igazgató bátorságának és a téma iránti elkötelezettségének köszönhetően.
- ⁴⁸ A szakmai munka koordinálását a Vajdasági Magyar Művelődési Intézet végzi.
- ⁴⁹ Glatz Ferenc (szerk.): *Magyarok és Szerbek 1918–2012. Együttélés múltfeltárás, megbékélés*. Budapest, 2013.
- ⁵⁰ Biernacki, Karol – Fodor István (szerk.): *Impériumváltás a Vajdaságban (1944) – Promena imperije u Vojvodini 1944 godine*. Szeged – Zenta, 2010.
- ⁵¹ Molnár Tibor: *A zentai Városparancsnokság válogatott iratai 1944–1945 – Odabrani spisi Komande grada Senta 1944–1945*. Szeged – Zenta, 2011.; Fodor István (szerk.): *Fondjegyék a Bánát, Bácska és Baranya katonai közigazgatása tanulmányozásához – Spisak fondova za proučavanje Vojne uprave za Banat, Bačku i Baranju*. Zenta – Szeged, 2012.; Forró Lajos – Molnár Tibor: *Tragikus emberi sorsok 1944-ből a partizániratok tükrében*. Szeged – Zenta, 2013.; A. Sajti Enikő – Juhász József – Molnár Tibor: *A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955) – Konsolidacija Titovog režima na Potisju (1945–1955)*. Zenta – Szeged, 2013.
- ⁵² Fodor István (szerk.): *Iratok a Vajdaság történetéhez a szerbiai levéltárakban 1944–1948. – Dokumenti iz istorije Vojvodine 1944–1948 u srpskim arhivima*. Budapest – Zenta, 2011.
- ⁵³ Csorba Béla: *Szétszórt csonthajaink*. Temerin, 2011.
- ⁵⁴ Dizdar , Zdravko – Geiger, Vladimir – Poić, Milan – RupiĆ, Mate (szerk.): *Partizanska i komunistička represija i zločini u Hrvatskoj 1944–1946*. Dokumenti. Knjiga 1–2. Slavonski Brod, 2005–2006.
- ⁵⁵ Erről lásd bővebben Tolstoy, Nikolay: *Ministar i pokolji. Bleiburg i Kočevski rog 1945*. Zagreb, 1991.; Žerjavić, Vladimir: „*Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga. Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*”. Zagreb, 1992.; Katalinić, Kazimir: *Argumenti: NDH, BiH; Bleiburg i genocid*. Buenos Aires – Zagreb, 1993.; Sokcsevits Dénes: *Bleiburg, a horvát Katiny*. História, XXXIII. évf. 8. sz. 7–12.

- ⁵⁶ Sokcsevits Dénes: Horvátország a 7. századtól napjainkig. Budapest, 2011. 595.
- ⁵⁷ *Miért? Zakaj?* Lendavski zvezki – lendvai füzetek. Lendva – Lendava, 1998.; Dželak Barič, Vida: *Posledice vojnega nasilja. Smrtne žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje na Slovenskem*. In: Troha, Nevenka (szerk.): Zbirka Vpogledi 8 (Nasilje vojnih in povojnih dni). Ljubljana, 2014. 11–47.; Mikola, Milko: *Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji*. Ljubljana, 2007.
- ⁵⁸ www.sistory.si
- ⁵⁹ Göncz László: „Felszabadulás vagy megszállás”. *A Mura mente 1941–1945*. Lendva, 2006. 80.
- ⁶⁰ Elhangzott: *70 éve történt... A magyarságot ért atrocitások a történelmi Délvidéken – Tudományos konferencia*. Szabadka, 2014. október 11. Kovács Attila: *A második világháború és az azt követő megtorlások áldozatai Szlovéniában és a Muravidéken*.
- ⁶¹ Zečević, Miodrag – Popović, Jovan P. (szerk.): *Dokumenti iz istorije Jugoslavije*. Beograd, 1996.; Zečević, Miodrag Đ. – Popović, Jovan P. (szerk.): *Dokumenti iz istorije Jugoslavije. Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača iz Drugog svetskog rata. I–V*. Beograd, 2000.
- ⁶² Loločić, Đorđe N. (szerk.): *Mađarski ratni zločinci 1941–1945. Presude jugoslovenskih sudova*. Beograd, 2010.; Njegovan, Drago (szerk.): *Racija. Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini, III. grupa masovnih zločina*. Novi Sad, 2009.; Njegovan, Drago (szerk.): *Ulazak mađarske vojske u Bačku i Baranju 1941. Zločini okupatora i njihovih pomagača u Vojvodini. I grupa masovnih zločina*. Novi Sad, 2012.
- ⁶³ Živković, Dragoljub: *Rad na projektu stradanje stanovnika AP Vojvodine 1941–1948*. In: Na putu ka istini. Novi Sad, 2009. Elektronski optički disk. 1.
- ⁶⁴ Komisija za pronalaženje groba Draže Mihailovića (Bizottság Draža Mihailovića sírjának felkutatására); Komisija za otkrivanje tajnih masovnih grobnica u Srbiji (Bizottság a szerbiai titkos tömegsírok feltárására).
- ⁶⁵ Bóvebben lásd Cvetković, 2006.; Janjetović, Zoran: *Nemci u Vojvodini*. Beograd, 2009.
- ⁶⁶ Portmann, Michael: *Die Kommunistische Revolution in Der Vojvodina 1944–1952*. Wien, 2009.; Uő.: *Communist Retaliation and Persecution on Yugoslav Territory during and after WWII (1943–1950)*. Tokovi istorije, 2004. 1–2. sz. 45–74.
- ⁶⁷ Völkl, Ekkehard: *Der Westbanat 1941–1944. Die deutsche, die ungarische und andere Volksgruppen*. München, 1991.